

*Романова І. В.,**кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін
Харківського інституту фінансів**Київського національного торговельно-економічного університету*

МОТИВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ В РОМАНІ І. БАГРЯНОГО «МАРУСЯ БОГУСЛАВКА»

Анотація. Статтю присвячено дослідженню мотиву національної пам'яті в романі І. Багряного «Маруся Богуславка», що є чинником відродження української нації в умовах радянської дійсності. Актуалізуючи важливі історичні події першої третини ХХ століття, письменник намагається осмислити їх у контексті проблем національної перемоги та поразки, що здатні консолідувати спільноту.

Ключові слова: національне буття, національна пам'ять, самоідентифікація, «місце пам'яті», забуття.

Постановка проблеми. Відображення українського буття є важливою компонентою художньої концепції І. Багряного. Особливо виразно національний складник оприявнений у романі «Маруся Богуславка», у якому він утілюється через мотив національної пам'яті. Відомо, що національна пам'ять – це «усвідомлений і безперервний процес відбору, запам'ятовування, збереження й передачі наступним поколінням уявлень, знань і ціннісних оцінок знакових фактів, подій і постатей історії, які справили помітний вплив на становлення, розвиток і самоідентифікацію нації та складають духовну скарбницю її суспільного досвіду» [1, с. 37–38]. У творі цей мотив є важливим з огляду на те, що події відбуваються за радянської дійсності, а її картина світу не відповідає уявленням українців. В умовах буттєвої дезорієнтації виникає потреба повернутися до національних витоків.

Хоча мотив національної пам'яті у творчості І. Багряного не був предметом окремої літературознавчої студії, проте в деяких дослідженнях спостерігаємо певні точки дотику. Так, С. Кобута порушує питання національної свободи в багрянівській публіцистиці: «Більшість його публіцистичних творів ... спрямовані проти радянської силової політики денационалізації та уніфікації не лише українського, але й решти народів СРСР» [2, с. 8]. Опосередковано про необхідність виносити уроки з окремих історичних подій ідеться в розвідці О. Шугая. Осмислюючи проблему братовбивства під час громадянської війни як вирок (безпосередньо в романі «Маруся Богуславка»), він ставить риторичне питання: «Тож чи була можлива омріяна реальна перемога, коли представники одного народу, незважаючи на попередні жертви і втрати, знову билися у смертельному герці між собою в різних, однаково чужих арміях, під різними прапорами, по різні, ворожі, непримиренні боки?...» [3, с. 37]. На думку дослідника, у творі І. Багряному вдалося засвідчити «якісний розвиток ідеї національного порятунку, виходу з того справді зачарованого кола приреченості й самознищення, в якому внаслідок багатокілового бездержавного існування опинився український народ, нація» [3, с. 35].

Мета статті – дослідити втілення мотиву національної пам'яті в романі І. Багряного «Маруся Богуславка».

Виклад основного матеріалу дослідження. В означеному романі мотив національної пам'яті реалізується через відображення митцем історичних періодів, які витворили екзистенційний вимір міста Нашого. Опосередковано згадка про козацькі часи пов'язана з адміністративним поділом цього міста на сотні, яке колись «було козачим, військовим селищем» [4, с. 83]. Назва «Наше» перебуває в силовому полі українського буття. Недолугою є спроба нової інтерпретації найменування цього міста. В уста директора музею Барата вклядено таку версію називання, що пов'язана з постаттю цариці Єлизавети й виконує конкретне завдання – указати нібито на неспроможність українства розказати про себе, заявити на повен голос. Утім, «це місто має свої традиції й свої закони, які не так легко переіменити» [4, с. 86]. Відтак назва «Наше» оприявнює національне буття.

На особливу увагу читача заслуговує актуалізація історичних подій, що співвідносяться з революцією та національно-визвольними змаганнями українського народу. У творі діють персонажі, які були не тільки свідками цих історичних процесів, а й безпосередніми учасниками. Так, «червоний партизан» Чубенко і столяр Гилимей «разом робили революцію, потім пішли різними шляхами, кому як повезло, – один мав орден, а другий мав рубанок» [4, с. 208–209]. Харитон Кулик – сторож театру – удається до певної провокації: він намагається розговорити «ветеранів революції» щодо її наслідків і ніби вивести їх на рівень дискусії (розділ, у якому відбувається ця подія, називається «Диспут»). Утім відмовчування Чубенка та Гилимея супроводжується цікавим описом внутрішнього стану персонажів: «Обидва байдужі, занурені в таку приємну задуму й мелянхолію в присмерку майстерні, сповненої терпкого запаху живиці й ладану, ніби мріями далеких борів, або в церкві в часи дитинства...» [4, с. 213]. Ця індіферентність може тлумачитися як результат втоми та розчарування. На нашу думку, образ дитинства як символ чистоти набуває особливого звучання в контексті Харитонового вироку: «Натворили свинств, а тепер в очерет?! Ні, братця!» [4, с. 213]. Так з'являється мотив колективної провини, що передбачає розплату, увиразнюється через образ Страшного Суду: «Все должно быть по закону й по писанню» [4, с. 213]. «Пекельна перспектива» «ветеранів революції» реалізується в Харитонових запитаннях, риторичних за сутністю: «Кипітимемо ми в смолі у чортів на вилах? <...> Візьмуть нас на цундру, як облизяничих синів?» [4, с. 213].

Не залишається поза увагою І. Багряного як митця й проблема громадянської війни, що подається крізь призму сприйняття Кольки Трембача: «Знаю, що в моєму роді були різні: і червоні, й білі, й сірі, і зелені...» [4, с. 279]. Трагічність виміру цієї боротьби втілюється завдяки образу братської могили, «де лежать теж розламані й розварені, а потім в одну яму складені сини й дочки однієї матері, що всі однаково хотіли їй щастя»

[4, с. 278]. Історія цієї боротьби свідчить, що в ній апріорі не може бути триумфаторів: усі виявилися переможеними не тільки фізично, а й духовно. Прикметно, що про цей епізод із життя міста Нашого розкаже не свідок тих подій, а представник нового покоління, який підсумовує: «І нехай інші нащадки наші знають та й нехай пам'ятають, які наші батьки були дурні...» [4, с. 279]. Відтак важливим є осмислення цієї національної поразки, що слугує чинником консолідації української спільноти в умовах радянського буття.

У творі конструювання національної пам'яті відбувається через згадку про постать Марка Григоровича Діденка, котрий знав, «як треба любити свій край і свій нарід» [4, с. 289]. Образ морального авторитета передусім реалізується через таку його іпостась, як організатор «дитячої республіки», що складалася з безпритульних дітей. «Дитяча держава» стає своєрідним підмурівком української держави, до розбудови якої мріяли долучитися свого часу й Діденко, і Сміян. Письменник показує, як склалася доля вчителя й учня, які боролися за Україну: першого радянська влада знищила фізично, другого намагалася зламати психологічно. За словами ченця Паїсія, Діденко «робив усе по Божому ж заповіту – він любив людей» [4, с. 289]. Митець відображає світлий образ мученика, котрий загинув за батьківщину.

Ідея національного відродження як пріоритет життя втілюється й в історії Петра Сміяна. Можемо припустити, що саме просвітницька діяльність Діденка за часів «дитячої республіки», його особистий приклад сприяли формуванню світогляду учня. Концептуального значення у творі набувають образи землі та неба, що символізують насамперед духовну єдність. Народжений у місті Нашому, вихований у ньому, Петро Сміян приходить додому після репресій, «бо його серце приковане до землі!» [4, с. 321]. Цей епізод може прочитуватися в міфологічному ключі як повернення людини до своїх витоків. Магістральним символом духовного зв'язку Сміяна з малою батьківщиною, а отже, джерелом його стоїчності в умовах репресій стає зоровий образ Волосожару. Його увиразнення відбувається завдяки звуковому образу материнських коліскових, що кілька разів повторюється у творі: «Оце сійво і звук навколо нього – це була перша його свідомість...» [4, с. 318]. Через згадку про матір, яка не дочекалася на сина, актуалізується й сімейна пам'ять. Вона візуалізується через материну світліну в домовині.

Ставлення радянської влади до історичної спадщини реалізується у творі через відображення музею міста Нашого. Він покликаний зберігати експонати, що становлять зв'язок між минулим і сучасним, сприяти формуванню національної пам'яті. Натомість перед читачем постає такий історичний музей, у якому «було досить-таки багато різного мотлоху з претензією на історичність. Тут були старовинні «сохи», доісторичні вулики-дуплянки...» [4, с. 300]. Головна героїня Ата, оглядаючи експонати, спостерігає тенденцію навмисного викреслення з пам'яті незручних для нової влади сторінок недавнього українського минулого. Показуючи їй заборонені речі («... портрет Петлюри, Скрипника, бюст Г. Чупринки, книжку Косинки з автографом...» [4, с. 300]), директор Барат визнає в такий спосіб знаковість цих політичних і культурних діячів. Кульмінаційним моментом є декламування вірша Олександра Олеся, у якому ідея відродження української держави є найбільшою цінністю. Отже, музей міста Нашого є «місцем пам'яті», що поєднує офіційну версію історичного минулого, вихолощеного за своєю

сутністю, та заборонену – правдиву. Причому друга розкривається саме Аті.

Пам'яттєвий простір роману корелюється з мотивом забуття. За художньою логікою твору, цей феномен набуває полісемантичного прочитання. По-перше, забуття власного коріння постає як примус з боку влади. Старий співець говорить про досвід імперської політики щодо зміни прізвищ українців: «Як була колись у нас перепись... давно-давно... так тоді й зробили ще мого діда «Гусаковим»... А був він Гусак, так його, і його батька, й батька його батька дражно споконвіку...» [4, с. 376]. З неавтентичним прізвищем живе й Ата Дахно: воно закріпилося за нею ще з дитячого будинку. Але в художньому просторі твору це несправжнє прізвище виконує захисну функцію, оскільки дівчина є донькою репресованого Діденка.

По-друге, забуття мислиться в негативному ключі як зрада найближчої людини. За словами редактора Страменка, він «зрікся свого батька, засудив його...» [4, с. 486], адже «куркульське» походження заважало просуватися кар'єрною драбиною. Намагання відмежуватися від біографічної історії зробило цю людину заручником: щодня треба доводити свою благонадійність, вислужуватися, перестраховуватися (показовим є інтер'єр редакторського кабінету, в якому надмірна кількість радянських символів – портретів, бюстів, праць вождів, прапорців). Отже, через Страменкове запроданство І. Багрянний показує зраду власної родини, що може сприйматися як зрада української спільноти.

По-третє, зрештою, забуття постає як спосіб витіснення з пам'яті людини найбільш болючих сторінок її життя. Власне, до цього прагне Павло Гук – секретар Обкому ЛКСМУ. Радянський чиновник, який навмисне з головою занурений у роботу, зізнається Аті про трагедію, що сталася кілька років тому в селі Гута під час Голодомору: «Тут... вимер увесь мій рід...» [4, с. 262]. Павлова сповідь підкреслюється показовим авторським коментарем, що посилює відчуття душевної рани: «(... різонує трісочкою глибоку борозну по піску, натискаючи ніби усім серцем)» [4, с. 262]. В. Огієнко, досліджуючи історичну травму Голодомору, зазначає, що «лише з плином часу і далеко не завжди жертви або свідки травми формулюють зв'язні розповіді про пережите, які інтегруються у власну життєву історію. Іншими словами, травма – радикальне і шокує руйнування символічної картини світу, але все рівно це не повне руйнування усіх смислів і значень» [5, с. 117]. Попри прагнення Павла забути цю трагедію, смерть роду накладає свій відбиток на його життя. У такий спосіб письменник відображає людину «без ґрунту», котра, не маючи опори, виявилася напрочуд зручною для нової дійсності: нею можна маніпулювати.

Висновки. Отже, у романі І. Багряного «Маруся Богуславка» мотив національної пам'яті слугує чинником відродження української нації в умовах радянської дійсності. Актуалізуючи знакові історичні події першої третини ХХ століття (революція, національно-визвольні змагання, Голодомор, репресії), письменник намагається осмислити їх у контексті проблем національної перемоги й поразки, що здатні консолідувати спільноту. Виразниками авторської позиції є насамперед Петро Сміян та Ата Дахно, які об'єднані постаттю Діденка, чия життєва історія є прикладом служіння Україні. У такий спосіб митець утверджує думку про спадкоємність поколінь у боротьбі за національний простір. Перспективним убачаємо дослідження інших мотивів означеного роману.

Література:

1. Калакура Я.С. Національна пам'ять: історіографічний контекст / Я.С. Калакура // Національна пам'ять: соціокультурний та духовний виміри. Національна та історична пам'ять : зб. наук. праць. – Вип. 4. – К. : ДП «НВЦ «Пріоритети», 2012. – С. 30–41.
2. Кобута С.С. Концепція «вільної людини» у творчій спадщині Івана Багряного та Джорджа Орвелла : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.01.05 «Порівняльне літературознавство» / С.С. Кобута. – К., 2015. – 20 с.
3. Шугай О. Одиссея української людини, або джерела епічного мислення Івана Багряного / О. Шугай // Багряний І. Вибрані твори : у 2 т. / І. Багряний ; упоряд. О. Коновал, О. Шугай ; за ред. О. Шугая ; худ. оформл. В. Василенка. – К. : Юніверс, 2006. – Т. 1 : Буйний вітер. Маруся Богуславка : [роман]. Держіть поїзд! : [уривок]. – 2006. – С. 5–78.
4. Багряний І. Вибрані твори : у 2 т. / І. Багряний ; упоряд. О. Коновал, О. Шугай ; за ред. О. Шугая ; худ. оформл. В. Василенка. – К. : Юніверс, 2006. – Т. 1 : Буйний вітер. Маруся Богуславка : [роман]. Держіть поїзд! : [уривок]. – 2006. – 584 с.
5. Огієнко В.І. Репрезентація і «образ» у процесі передачі травми: попередні зауваги до дослідження історичної травми Голодомору / В.І. Огієнко // Національна та історична пам'ять : зб. наук. праць. – Вип. 10. – К. : ДП «НВЦ «Пріоритети», 2014. – С. 112–120.

Романова И. В. Мотив национальной памяти в романе И. Багряного «Маруся Богуславка»

Аннотация. Статья посвящена исследованию мотива национальной памяти в романе И. Багряного «Маруся Богуславка», который является фактором возрождения украинской нации в условиях советской действительности. Актуализируя важные исторические события первой трети XX века, писатель пытается осмыслить их в контексте проблем национальной победы и поражения, которые могут консолидировать сообщество.

Ключевые слова: национальное бытие, национальная память, самоидентификация, «место памяти», забвение.

Romanova I. The motive of the national memory in the novel “Marusya Bohuslavka” by I. Bagryany

Summary. The article is devoted to the motive of national memory in the novel “Marusya Bohuslavka” by I. Bagryany, which is a factor of the revival of the Ukrainian nation in the Soviet reality. Actualizing important historical events of the first third of the twentieth century, the writer tries to understand them in the context of a national victory and defeat, able to consolidate community.

Key words: national existence, national memory, identity, “place of memory”, oblivion.